

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДИФТОНГІЧНИХ ПРАФОНЕМ
У ПЕРЕХІДНІЙ ГОВІРЦІ ГОРОДНЯНЩИНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Говірка Городнянщини перебуває на межі контактування двох близькоспоріднених мовних систем – української та білоруської. Білоруські впливи на цій території досить виразні, особливо в системі фонетики, а от суто північноукраїнські риси в перехідній говірці визначити складно, оскільки потрібно враховувати впливи як мови літературної, так і суміжних говорів.

Однією з найбільш виразних північноукраїнських ознак у говірці Городнянщини є наявність дифтонгічних прафонем – звуків неоднорідної артикуляції, що у своєму складі містять два різні сегменти утворення, однак вимовлені як єдине ціле, як окремий фонотип [6, с. 90]. Дослідженням дифтонгів займалися В. Ганцов, Ф. Жилко, О. Іщенко, О. Курило, О. Юсікова та інші лінгвісти, проте й досі не існує однотайного погляду щодо їх походження та функціонування.

У результаті спостережень над живою говіркою мешканців Городнянщини, зокрема поселень, розташованих за декілька кілометрів від прикордонної лінії, було виявлено, що найпоширенішим голосним неоднорідного утворення на цій території є дифтонг $[y\acute{o}]$, також часто трапляється дифтонг $[i\acute{e}]$, особливо в представників старшого покоління. У мовленні некорінних мешканців було зафіксовано вживання звуків $[y\acute{u}]$ та $[i\acute{e}]$, наприклад, $[v\acute{u}il]$, $[n\acute{u}id\ k\acute{a}l'itkaj\acute{u}]$.

Дифтонг $[y\acute{o}]$ ($[y\acute{o}]$) є лабіалізованою голосною фонемою заднього ряду, що не має сталого артикуляційного вираження й функціонує на місці рефлекса $[\acute{o}]$ в історично нових закритих складах, наприклад, $[n\acute{a}r\acute{o}g]$, $[k\acute{u}bn']$, $[dv\acute{o}r]$. Перший звуковий елемент, який є акустичною основою цього звука – напружений лабіалізований широкий звук високого підняття $[y]$, другий – ослаблений, широкий звуковий елемент заднього ряду $[o]$ [7, с. 18]. Останній

звуковий елемент може асимілюватися під впливом наступного звука, оскільки має слабку артикуляцію. Наприклад, якщо далі стоїть голосний [y], то призвук [o] може нівелюватися, але за довготою дифтонг залишається сталим, тому констатувати монофтонгізацію в такому випадку не можна.

При швидкому темпі мовлення чітко сприймається лише перший компонент дифтонга – [y], далі чується лише призвук [o]. У разі повільної вимови можна відчутти перехід від [y] до [o]: під час протяжної вимови дифтонг розщеплюється на два короткі компоненти. Як зазначає О. Курило, між розщепленими складовими дифтонга утворюється перехідний [u] [7, с. 17]. Характер такого розщеплення відрізняється від інтонаційного зниження в разі вимови спадного дифтонга тим, що артикуляція не послаблюється в переході від [y] до [o], а залишається сталою вокальною на обох компонентах, проте назвати їх окремими звуками не можна, бо виразно чується зв'язковий нескладотворчий [u], наприклад, [жу^uо́нка], [ку^uо́шка].

У діалектному мовленні Городнянщини дифтонг [yó] вживають:

- 1) відповідно до давнього [ō] в історично нових закритих складах, наприклад, [н^uо́ч], [ств^uо́л];
- 2) у родовому відмінку множини іменників жіночого та чоловічого родів, наприклад, [н^uо́г], [час^uо́в];
- 3) в іменниках жіночого роду з суфіксом -к(а), наприклад, [б'ер^uо́зка];
- 4) у закритому складі повноголосних груп відповідно до специфічної інтонації старослов'янської мови, наприклад, [нар^uо́г] [4, с. 75].

У ненаголошених складах дифтонг [yó] чергується з монофтонгом [o], наприклад, [ку^óстка] – [костк'і], [н^uо́йд'еш] – [наї́ду].

Дифтонг [íê] є рефлексом давнього [ē] перед колишнім складом з њ, також він виник на місці давнього њ (ѣ). Ф. Жилко гіпотизує, що дифтонг [íê] міг виникнути також за аналогією з давнього е в історично нових закритих складах і перед колишнім складом із зредукованим њ, а також унаслідок аналогії в наголошених закінченнях відповідно до колишнього закінчення -и (-i)

в давальному – місцевому відмінках однини в іменниках *йа*- та *о*-основ [4, с. 82].

Дифтонг [iĕ] на місці колишнього *ь* існує також і в південнобілоруських говірках. Перший елемент цього дифтонга – це вузький звуковий елемент переднього ряду високого піднесення. У залежності від попереднього звука може вимовлятися ширше або вужче, наприклад, [см'іĕх] – [ш'іĕс'т']). Акустичним продовженням початкового елемента [i] є зредукований короткий звуковий елемент [e] переднього ряду середнього піднесення. Він також залежить від характеру наступного звука: перед непалаталізованими вимова стає ширшою, а перед палаталізованими – вужчою [7, с. 31]. Під час повільної вимови, подібно до дифтонга [yó], у дифтонзі [iĕ] з'являється перехідний призвук, який О. Курило визначає як нескладотворчий [ʃ], наприклад, [у хл'ав'іĕ]) [7, с. 32].

Дифтонг [iĕ] впливає на вимову попередніх звуків, зокрема звук [ji], що орфографічно відповідає *ї*, перед [iĕ] переходить в [je], орфографічно *є*. Наприклад, [jejiĕ] (літературне *її*).

У діалектному мовленні Городнянщини дифтонг [iĕ] функціонує в таких позиціях:

1) на місці давнього *ь* у наголошеній позиції, наприклад, [н'ев'іĕстка], [цв'іĕт], [наб'іĕгло];

2) у закінченнях іменників жіночого роду 3-ї особи після *йа*-основи у місцевому та давальному відмінках, наприклад, [с'т'єрн'іĕ], [на з'амл'іĕ], [у рал':іĕ]. Також у зазначених відмінках в іменниках чоловічого та середнього родів з *йо*-основи, наприклад, [суд':іĕ], [на вакн'іĕ];

3) у ненаголошеній позиції в результаті впливу аналогії, наприклад, [у н'єб'іĕ];

4) в історично нових закритих складах з *ь*, наприклад, [јачм'іĕн'], [н'іĕч];

5) за аналогією в історично нових закритих складах перед *ь*. Ф. Жилко зазначає, що вживання дифтонга в такому випадку обумовлюється позицією

після передньоязикових шиплячих, наприклад, [шч'і́тка], або ж у колишніх дісприкметникових формах на -ль, наприклад, [дан'і́к] [4, с. 85].

Дифтонг [і́е] є більш акустично сталим порівняно з [у́о], проте він може чергуватися з монофтонгом [і], зокрема у відкритих наголошених складах, наприклад, [с'і́ем] – [с'ем'і́], [н'і́еч] – [н'еч'і́]), а також заступатися дифтонгом [у́е]. Причину виникнення останнього О. Юсікова вбачає в “закономірному завершенні тенденції до переміщення вимови дифтонгічної фонемі після диспалаталізованих, зокрема й губних приголосних, до середнього ряду” [8, с. 28]. Наприклад, [п'і́ешки].

Під впливом літературної вимови, у зв'язку з особливостями артикуляції на суміжних діалектних територіях у говірці Городнянщини поступово відбувається процес монофтонгізації дифтонгів, особливо таке явище спостережено в представників молодшого покоління. У дифтонзі [у́о] спостерігаємо тенденцію до втрати звучності першого компонента, спричинену впливом літературної вимови, а дифтонг [і́е] (або ж його варіант [у́е]) монофтонгізується до [і] ([у]).

Причинами монофтонгізації (як випадкової, так і закономірної) визначено:

- поступове послаблення артикуляції другого звукового компонента;
- асимілятивні впливи консонантного та вокального оточення дифтонга в окремій лексемі;
- вплив літературної вимови, впливи суміжних діалектів та типологічно споріднених мов;
- пришвидшений темп мовлення;
- різниця у віці респондентів: представники старшого покоління традиційно зберігають архаїчну вимову, а молодше покоління тяжіє до більш “культурної” вимови.

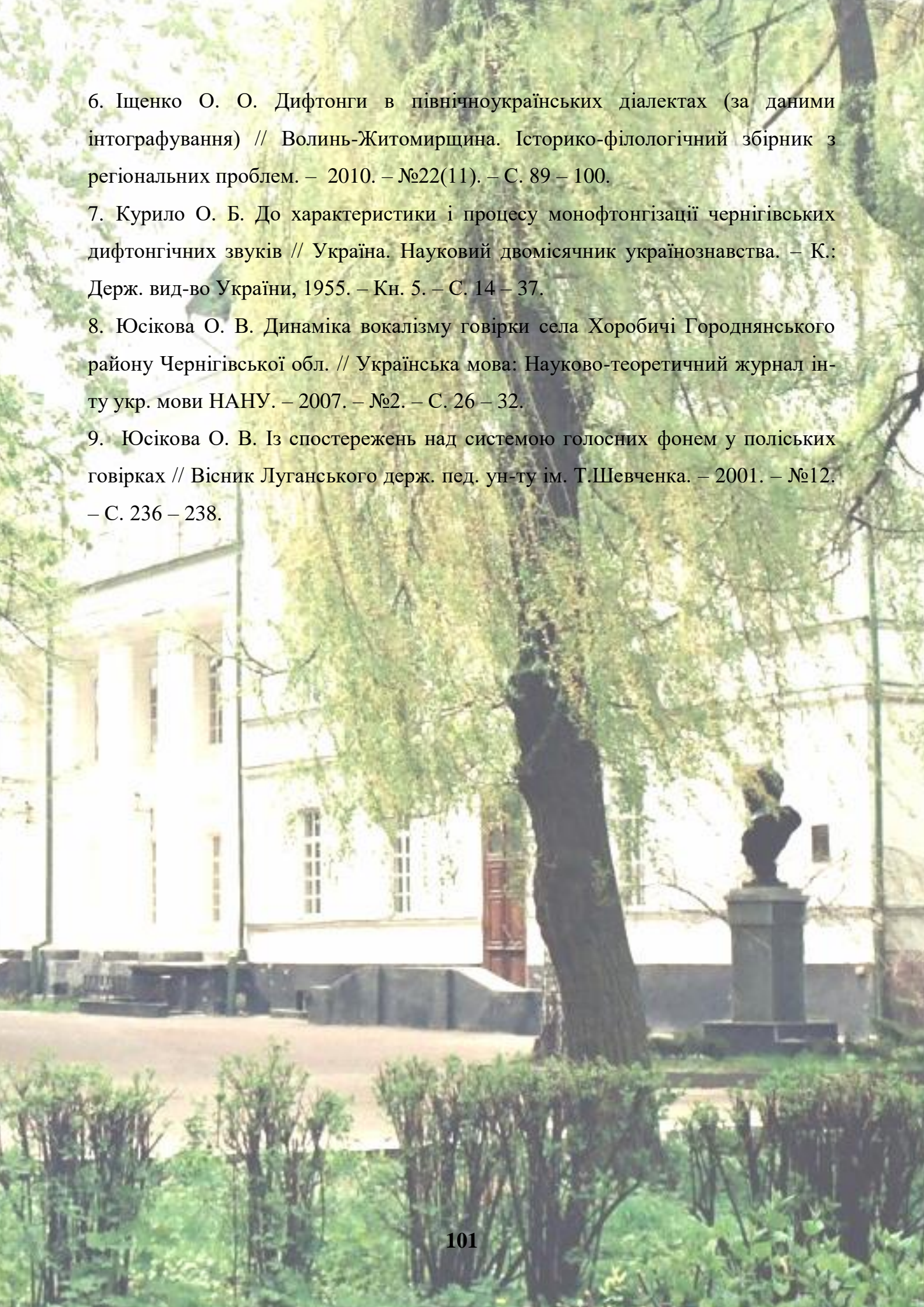
Отже, дифтонги – це звуки складної артикуляції, що складаються з двох компонентів, позначених різною вокалізацією, проте їхніми складовими є звуки одного ряду. Місцеве населення Городнянського району у вимові вживає два

дифтонги – [yó] та [íe], у мовленні людей, що прибули з інших місцевостей Чернігівщини, де також побутує дифтонгізована говірка, зафіксовано дифтонги [yú] ([vúiz], [núist]) та [íe] ([zan'úés], [gúérкий], [vúékna]).

Простежено тенденцію про те, що вимова дифтонгів – явище індивідуальне. Мешканці навіть одного села вимовляють той же дифтонг по-різному, тому дослідники фіксують декілька звукових варіацій одного дифтонга, але, вважаємо, вони є також суто умовними й суб'єктивними, оскільки навіть самі мовці не можуть конкретно схарактеризувати походження вимови того чи іншого дифтонга. Така варіативність вимови свідчить про мінливий характер дифтонгів, які можуть асимілюватися під впливом попередніх або наступних звуків, пристосовуватися у вимові до їхніх артикуляційних особливостей. На сьогодні в говірці Городнянщини спостерігаємо втрату архаїчних дифтонгічних звуків у процесі закономірного розвитку мови та під впливом позалінгвістичних факторів, проте навіть після зникнення дифтонга в окремо взятому слові, залишається своєрідний дифтонгічний призвук, бо фізіологічний апарат уже пристосований до вимови складних артикуляційних фонем.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 244 с.
2. Ганцов В. М. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку // Всеукраїнська Академія Наук. Записки історико-філологічного відділу. Кн. II-III. – К., 1923. – С. 117 – 144.
3. Жилко Ф. Т. Голосні неоднорідного творення (дифтонги) в українській мові // Українська мова в школі. – 1962. – № 3. – С. 18 – 19.
4. Жилко Ф. Т. Дифтонги в чернігівських говорах // Діалектологічний бюлетень. Вип. IV. – К., 1956. – С. 71 – 88.
5. Жилко Ф. Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в північно-західних районах Чернігівщини // Діалектологічний бюлетень. Вип. IV. – К., 1953. – С. 7 – 20.

-
- The background of the page is a photograph of a university campus. On the left, there is a large, light-colored building with classical architectural features like columns. A large, leafy tree stands in the center, partially obscuring the building. To the right of the tree, there is a dark bust of a person on a pedestal. In the foreground, there are several small, green bushes.
6. Іщенко О. О. Дифтонги в північноукраїнських діалектах (за даними інтографування) // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – №22(11). – С. 89 – 100.
7. Курило О. Б. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків // Україна. Науковий двомісячник українознавства. – К.: Держ. вид-во України, 1955. – Кн. 5. – С. 14 – 37.
8. Юсікова О. В. Динаміка вокалізму говірки села Хоробичі Городнянського району Чернігівської обл. // Українська мова: Науково-теоретичний журнал ін-ту укр. мови НАНУ. – 2007. – №2. – С. 26 – 32.
9. Юсікова О. В. Із спостережень над системою голосних фонем у поліських говірках // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Т.Шевченка. – 2001. – №12. – С. 236 – 238.